

Úvod

Utajování činnosti a výsledků československého uranového průmyslu v letech 1945–1989 bylo souběžně provázeno šířením idealizovaných závěrů o jeho hospodářském přínosu a velkoryse pojaté pomoci Sovětského svazu. Kromě toho se u mnoha československých občanů utvářela představa o ztrátách, které vznikly tím, že země nemohla s uranovými rudami volně nakládat v podmínkách tržní ekonomiky.

Československo bylo druhou zemí sovětského bloku, kde si Sovětský svaz podřídil výhradně pro svoji potřebu všechny zdroje přírodního uranu po r. 1945. Předcházelo mu Bulharsko, souběžně s Československem si formou válečných reparací zajistil Sovětský svaz uranová ložiska ve východním Německu, následovaly Rumunsko, Polsko a Maďarsko. Stranou pozornosti nezůstalo ani Mongolsko, kde byly získávány uranové rudy pod krycím označením asbest. Ve všech zemích kromě Československa byly zřízeny smíšené státní podniky s účastí Sovětského svazu. Odlišně se vyvíjely poměry ve východním Německu, kde v důsledku reparací pracovala SAG, Wizmut, převedená až v roce 1954 na smíšený sovětsko-východoněmecký podnik SDAG Wizmut (KARLSCH, 1996).

Sovětský svaz naléhavě potřeboval uran pro svůj jaderný výzkum už začátkem 40. let, ale zejména v okamžiku, kdy se Stalin přesvědčil o účincích jaderných zbraní, které dopadly na Hirošimu a Nagasaki, byla zajištění zdrojů přírodního uranu věnována mimořádná pozornost. Již za války se v Sovětském svazu soustřeďovaly studie a analýzy zpravodajských služeb o velikosti a významu zdrojů přírodního uranu v globálním měřítku. Mezi zmiňovanými ložisky uranu nechyběl československý Jáchymov jako jediné otevřené ložisko ve sféře sovětského vlivu v poválečné Evropě (HALLOWAY, 1994).

Železná opona spadla v Evropě 11. září 1945 v 15.30, kdy „obsadilo ruské vojsko v počtu 60 mužů s vyšším důstojníkem 3 radiové státní doly v Jáchymově. Do těchto dolů nemá nikdo přístupu kromě dělníků zaměstnaných v dolech“. To je obsah hlášení vrchního strážmistra SNB Hefnera, které dostalo ministerstvo vnitra a hlavní štáb ministerstva národní obrany. Jáchymov přitom ležel na západ od demarkační linie, oddělující od sebe vojska Sovětského svazu a západních Spojenců.

Už od srpna 1945 probíhala v Praze jednání mezi ministerským předsedou Z. Fierlingerem a sovětskými zmocněnci Bakulinem a plk. Alexandrovem o těžbě uranových rud a jejich dodávkách do Sovětského svazu. Sovětská strana netajila důvody, pro které uran tak naléhavě potřebovala. Na jednání vedeném Z. Fierlingerem a za účasti několika ministrů a vysokých státních úředníků řekl zástupce sovětské strany plk. NKVD Alexandrov o technické pohotovosti sovětské armády: „Teď chtějí vyrobit ze sovětského a československého uranu právě takovou atomovou pumu, jako má Amerika“. Jednání trvala až do 23. listopadu 1945, kdy byla podepsána „Dohoda mezi vládou Svazu sovětských socialistických republik a vládou Československé republiky o rozšíření těžby rud a koncentrátů v Československu, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, jakož i o jejich dodávkách Svazu sovětských socialistických republik“. K „Dohodě“ byl připojen Protokol, který upravoval ustanovení „Dohody“ a zajišťoval její přísnou důvěrnost.

Poměrně dlouhý interval mezi začátkem jednání a podpisem Dohody způsobila neústupnost československé strany sovětskému požadavku na zřízení smíšeného, čs.-sovětského podniku. Sovětská strana nechtěla jednání protahovat a od svého požadavku ustoupila. Psal se přece jenom rok 1945.

„Dohoda“ jako základ ovládnutí přírodních zdrojů uranu v Československu po roce 1945

„Dohoda“ z 23. listopadu 1945 patřila k důkladně utajovaným dokumentům socialistického Československa. Ze dvou českých podepsaných výtisků se zachoval jeden. Za československou stranu ji z pověření vlády podepsal dr. H. Ripka, který emigroval po r. 1948, text Dohody však nikdy nebyl na Západě ani publikován ani podrobněji charakterizován. Plný text „Dohody“ publikovali teprve v r. 1993 K. Kaplan a V. Pacl v knize Tajný prostor Jáchymov (KAPLAN - PAČL, 1993). Jak je dnes

zřejmé, z „Dohody“ bylo pořízeno několik opisů, zachovaných včetně originálu ve Státním ústředním archivu, Praha (SÚA) a také v archivu s. p. Diamo v Příbrami. Ukazuje se, že s textem dohody se ještě do února 1948 seznámili lidé mimo okruh odborníků, kteří byli spojeni s počátky uranového průmyslu na příslušném ministerstvu, „Dohoda“ však v té době nebyla veřejně komentována nebo hodnocena. Teprve později se o ní vyjadřovali vedoucí činitelé uranového průmyslu jako o doku-

Dohoda vlády ČSR a SSSR a protokol z 23. listopadu 1945 o těžbě uranové rudy v ČSR a o dobavkách do SSSR

Příloha důvěrná.

D O H O D A

mezi vládou Svazu Sovětských Socialistických Republik a vládou Československé republiky o rozšíření těžby rud a koncentrátů v Československu, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, jakož i o jejich dobavkách Svazu Sovětských Socialistických Republik.

Vláda Svazu Sovětských Socialistických Republik a vláda Československé republiky dohodly se jak následuje:

Část 1.

Československá vláda organizuje státní podnik pro výzkum a exploataci všech nalezišť, obsahujících radium a radioaktivní prvky, které nalezl Československý stát.

Část 2.

Československá vláda učiní vše k maximálnímu zvýšení těžby rud a koncentrátů, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky v obvodu města Víckhymova.

Část 3.

Vláda Sovětského svazu poskytne všestrannou technickou pomoc pro výzkum a exploataci v uvedených nalezištích. Tato pomoc bude poskytnuta jednak ve výšce odborníků pro organizaci vyhledávání a průmyslového výzkumu nalezišť i pro práce na těžbě rud a koncentrátů, a též v dodávce nutného zařízení a materiálu.

Část 4.

Obě vlády vytvoří státní Československo-sovětskou komisi se sídlem v Praze, sestávající ze 3 členů /po dvou z každé vlády/. Tato komise má tyto úkoly:

- a/ Vypracování směrnice za účelem rozšíření geologicko-výzkumných prací a zvýšení těžby rud a koncentrátů.
 - b/ Propracování plánů těžby rud a koncentrátů, při čemž základní plán musí být sestavený nejpozději na dobu nejméně 5-11 let a postupně vyřizováním plánů v přírodních vlnách geologického výzkumu dají pro to předklad.
 - c/ Řešení všech otázek, které vznikají v rámci plnění smlouvy o technické pomoci a dobavkách.
 - d/ Určení cen za rudy a koncentráty a za radium v souladu s paragrafem 5. této smlouvy na poukládě svstojných nákladů s připočtením normálního procenta zisku.
- Komise provádí svoji činnost podle statutu, který

se zřídí. Ushodnutí komise jsou právoplatná při souhlasu obou stran. V případě, že Československá a sovětská členové komise se nedohodnou, vše bude řešeno přímo oběma vládami.

Část 5.

Československo-sovětská komise rozhodne ve smyslu 4, která část vytěžená rudy a koncentráty zůstane v Československu pro jeho nutné hospodářské a vědecké potřeby. Všechna ostatní vytěžená ruda i koncentráty, obsahující radium a jiné radioaktivní prvky, budou se odváděvat Svazu Sovětských Socialistických Republik, při čemž 50% radia bude se pracet Československu, pokud bude vyčleněno z rud a koncentrátů, poskytnutých z Československa na zpracování v SSSR.

Vzájemně vyúčtování, vyplývající z poskytnutí rud a koncentrátů na zpracování do SSSR a z navrácení radia do Československa, bude se provádět na základě cen za ruda a koncentráty i cen za radium, ustanovených na souhlasu obou vlád, s ohrazením vzniklých rozdílů buď v dobavkách zboží aneb ve valutě dle dohody stran.

Část 6.

Se sovětské strany souhlasí se s tím, aby byli vysláni do Československa mezi odborníky jeden odborník v technické inženýrské a jeden odborník v hodnotě vnitřního kontroly Jáchymovského závodu.

Část 7.

Obě strany jsou zajedno v tom, že budou si vyměňovat vědecké poznatky, týkající se využití rud a koncentrátů, obsahujících radium a radioaktivní prvky.

Část 8.

Tato dohoda nabývá okamžitě platnosti po jejím podepsání a je platná na dobu 20-11 let.

Sepsáno v Praze 23. listopadu 1945 ve dvou autentických exemplářích, každý v českém a ruském jazyku, při čemž oba texty mají stejnou platnost.

Na základě zmocnění vládou Československé republiky

H. RÍPKA

Handwritten signature of H. Ripka

Na základě zmocnění vládou Svazu Sovětských Socialistických Republik

I. BAKULIN

Handwritten signature of I. Bakulin

Příloha důvěrná.

P R O T O K O L

k dohodě mezi vládou Československé republiky a vládou Svazu Sovětských Socialistických Republik o rozšíření těžby rud a koncentrátů v Československu, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, jakož i o jejich dobavkách Svazu Sovětských Socialistických Republik.

V souvislosti s dřívějším podepsáním dohody v Praze mezi vládou Československé republiky a vládou Svazu Sovětských Socialistických Republik o rozšíření těžby rud a koncentrátů v Československu, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, jakož i o jejich dobavkách Svazu Sovětských Socialistických Republik, byla uzavřena dohoda:

1. Z celkového množství těžbených rud a koncentrátů, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, po dobu prvních 5 roků platnosti citované dohody zůstane v Československu pro jeho hospodářské a vědecké potřeby množství do 10% těžbených rud a koncentrátů.

2. Vláda Československé republiky přenechá podle potřeby sovětským členům Československo-sovětské komisi vhodné množství v Jáchymově a v Praze.

3. Za účelem zabezpečení důvěrnosti těžby rud a koncentrátů, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, a jejich dobavky Svazu Sovětských Socialistických Republik Československo-sovětské komise ustanoví odpovědnosti řád v Jáchymovských a jiných kopalných podzemcích v Československu.

4. Shora uvedená dohoda mezi vládou Československé republiky a vládou Svazu Sovětských Socialistických Republik je psaná důvěrná.

Sepsán v Praze 23. listopadu 1945 ve dvou autentických exemplářích, každý v českém a ruském jazyku, při čemž oba texty mají stejnou platnost.

Na základě zmocnění vládou Československé republiky

H. RÍPKA

Handwritten signature of H. Ripka

Na základě zmocnění vládou Svazu Sovětských Socialistických Republik

I. BAKULIN

Handwritten signature of I. Bakulin

mentu, v němž se Sovětský svaz zavázal k řadě vysoce přínosných přístupů k rozvoji uranového průmyslu v Československu.

„Dohoda“ se skládá z osmi částí. První dvě pověřují československou stranu, aby zřídila státní podnik pro výzkum a exploataci všech nalezišť obsahujících radium a radioaktivní prvky a učinila vše k maximálnímu zvýšení těžby rudy a koncentrátů v obvodu města Jáchymova. Za to vláda Sovětského svazu poskytne všestrannou technickou pomoc, zahrnující vyslání odborníků, dodávky nutného zařízení a materiálu. „Dohoda“ zakotvila zřízení československo-sovětské komise a vymezila její úkoly, včetně určení ceny za rudy, koncentráty a radium na podkladě „svétojných“ nákladů s připočtením normálního zisku. Komise měla rozhodovat o množství surovin, které zůstanou v Československu. Sovětská strana, která iniciovala dodatkový protokol ke smlouvě, v tomto protokolu prosadila 10 % jako horní hranici, do níž se vejde i nulový podíl. V páté části „Dohody“ se přímo uvádí: „Vzájemné vyúčtování vyplývající z postoupení rudy a koncentrátů na zpracování do SSSR a z navrácení radia do Československa, bude se provádět na základě cen za rudu a koncentráty i cen za radium, ustanovených za souhlasu obou vlád, s uhrazením vzniklých rozdílů buď v dodávkách zboží nebo ve valutě dle dohody stran“. Z toho vyplývá, že „Dohoda“ nejenže není obchodní smlouvou o dodávkách suroviny z jedné země do druhé, ale umožňuje navíc odběrateli co nejvýhodnější cenová ujednání. Dále vyslovuje Sovětský svaz v „Dohodě“ souhlas s vysláním odborníků, mezi nimi jednoho v hodnosti technického ředitele, obě strany se zavazují k výměně vědeckých poznatků a dohoda má platnost dvacet let.

V „Dohodě“ i Protokolu se ani jednou neobjevilo slovo uran, bylo zdůrazňováno radium jako závažný předmět ujednání. Rozpaky při projednávání návrhu „Dohody“ v předsednictvu československé vlády vyvolal pojem svétojných nákladů a normálního zisku. Nakonec se ukázalo, že svétojnými náklady byly vlastně náklady výrobní. Tím, že nebyly přesně definovány, staly se předmětem sporů a vleklých jednání ještě i po únoru 1948. Normální zisk byl odvozován jako procentuální podíl z nákladů a z počátečních 18 % klesal až na 8–10 %.

Československo-sovětská komise byla až do r. 1955 rozhodujícím a řídicím orgánem uranového průmyslu, působícího stále jako n. p. Jáchymovské doly. Dohoda neřešila vyhledávání a průzkum celého území Československa prostřednictvím sovětských odborníků a financovaného Sovětským svazem.

Praktickým důsledkem „Dohody“ bylo zřízení n. p. Jáchymovské doly se zvláštním režimem utajování a ochrany, jehož veškerá produkce putovala do Sovětského svazu. V poválečném československém hospodářství byly n. p. Jáchymovské doly prvním podnikem, který pracoval na základě státního plánu. Ten vypracovávala a schvalovala čs.-sovětská komise a jeho rozhodujícími ukazateli byly vedle množství uranu v rudě objemy technických, hlavně hornických prací. V řízení provozu se výrazně uplatňovala funkce technického ředitele, kterým byl v souladu s „Dohodou“ sovětský odborník. Jeho postavení upevnilo zřízení funkce hlavního geologa již na prvním zasedání komise v lednu 1946. Do této funkce byl jmenován rovněž sovětský odborník. Podklady a rozhodování o rozsahu a směrech prací podniku byly plně v sovětských rukou.

Úloha československého uranu během vývoje prvních sovětských jaderných zbraní

Krátce po skončení druhé světové války byly tři důlní závody jáchymovského revíru jedinými na území budoucího sovětského bloku, které mohly ihned začít s dobýváním a produkcí uranových rud. Koncem r. 1944 byly nalezeny indicie uranového zrudnění v Bulharsku, ty však byly ve špatně přístupném terénu a v r. 1945 byly teprve ověřovány. V Tádžikistánu začal intenzivní průzkum a příprava těžby až na podzim r. 1945.

V sovětské okupační zóně Německa teprve od září 1945 pracovala speciální mise NKVD na soustředění a zhodnocení údajů o rozšíření uranové mineralizace na saské straně Krušných hor (Pičugin, 1996).

Surovinový problém provázal program sovětských výzkumů energie atomového jádra už od 20. let. Ještě začátkem r. 1945 měl vedoucí atomového projektu J. Kurčatov k dispozici jen 1 kg kovového uranu a něko-

lik tun uranových sloučenin. Rozporné údaje jsou o množství uranu, které bylo po válce zajištěno na území sovětské okupační zóny Německa. V. Pičugin, který popisuje sovětské hledání uranu v letech 1942–1946, píše pouze o 100 kg uranových rud, jiné prameny uvádějí až 100 t uranu (HALLOWAY, 1994).

Sovětský svaz měl připravenou koncepci využití přírodních zdrojů uranu mimo své území. Byla založena na zřízení smíšené akciové společnosti, v níž měly mít sovětská strana a domácí partner každý poloviční účast. Poprvé byla taková smlouva podepsána s Bulharskem 17. října 1945 v Sofii. Využití uranových ložisek na území pozdější Německé demokratické republiky zabezpečovala sovětská akciová společnost SAG Wismut, zřízená v r. 1947 a pracující až do r. 1953 na účet válečných reparací. Teprve v r. 1954 se stala smíšenou německo-